

A világháborútól a világválságig Beszélgetés Székely Gábor professzorral hetvenedik születésnapja alkalmából

Mint mondják, minden a gyermekkorral kezdődik. Már 1942 is válságos év volt, az azt követő két évtized pedig a huszadik századi Magyarország legkönyörtelebb időszakaként él a történeti köztudatban. Professzor úr, Te ekkor töltötted a gyermekkorodat. Hogyan emlékszel erre az időszakra?

Születésem évére, 1942-re persze sehogy. Első személyes emlékeim nagyjából két esztendővel későbbiek. Családi háttremről talán annyit, hogy édesanyám műtősnő volt, édesanyja varrónő, apja házmaster volt, amíg a zsidótörvények meg nem fosztották őket az egyszobás szolgálati lakástól és a kapupénztől. (Vajon ki tudja ma, hogy ez mit jelentett.) Édesapám fül-orr-gégész szakorvos, szülei a kecskeméti cipőgyár tulajdonosai voltak. Hárman voltunk testvérek, három fiú, persze ketten már a háború után születtek. A világháború alatt családuk szembesült mindazokkal a veszélyekkel, amelyek a magyar társadalom tagjait akkoriban sújthatták. Aligha árulok el titkot: nem kevés ilyen volt. Apám Ságvári Endre munkatársa volt, állandó veszélyben végezte illegális tevékenységét (kapott is egy géppisztolysorozatot 1944 decemberében, de csak egy golyó találta el, és a kórházig eljutott), szerkesztette a *Harcoló Bányász* antifasiszta lapot, ellátta az illegalitásban élő betegeket. Édesapját, négy unokatestvérét munkaszolgálatra, majd koncentrációs táborba vitték. Csak két unokatestvére tért haza, az egyik előbb a Don-kanyarból, hogy azután Mauthausenbe vigyék, majd onnan is visszajött, a másik Auswitzből. Mindeközben édesanyám nővérének a férje honvéd százados volt, ki vitézi címet is kapott, amiért évfolyamelsőként végezte a Ludovikát. Tehetségéből arra is futotta, hogy megmentse századának embereit, a Bakonyban foglalva el védőállást a harcok elültéig. Családom története tehát mélyen magyarországi történet, a tanulságosabbik fajtából. Amit 1989-ig „*felszabadulásnak*” neveztek, mi valóban így éltük meg....

A háború után hogyan kezdtetek új életet?

A tanulságos történet folytatódott. Édesapámat pártszolgálatra hívták, orvosi gyakorlatát üzemorvosi negyed állásban őrizte egészen 1957-ig. Rövid ideig a XIV. kerületi pártbizottság titkára volt, ahol Rákosi Mátyás is gyarapította a tagság létszámát. Végül a Szentkirályi utcában az Országos Orvostudományi Dokumentációs Központ és Könyvtár hosszúnevéű mini intézmény igazgatója, majd e mellett, nyugdíjazásáig a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke is volt. Orvostörténészként szerzett kandidátusi címet, kiadta az *Univerzum* folyóiratot, szerkesztette az *Élet és Tudományt*, valamint az *Orvosi Hetilapot*. Életem alakulására ő volt a legnagyobb hatással. Anyám újságíró-szerkesztő lett, nyugdíjazásáig a valóban népszerű, fél

irodalmi lapot, az *Egészségügyi Dolgozót* szerkesztette. Eközben vitéz és presbiter nagybátyám a magyarországi fuvarozókat erősítette. 1956-ban nyugalomra intő beszédet intézett a néphez, amiért is lecsukták, emlékezve ludovikás múltjára. Később kiváló nyelvtudását kamatoztatva a füredi camping közmegebecsülésnek örvendő gondnoka volt. Mauthausenben járt nagybátyámat is lecsukták, mert távozni óhajtott az országból, ami végül 1956-ban sikerült is neki családotól.

Én tanulmányaimat a Maxim Gorkij iskolában kezdtem, majd az Áldás utcaiban fejeztem be. A „*Gorkijban*” szerzett erős orosz nyelvtudásomat azonban magammal vittem, és ez a későbbi évtizedekben is nagy értéknek bizonyult. Középiskolába a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumba jártam, igen kitűnő osztályba. Az egyik osztálytársam, Sánta Kálmán valóban zseni volt, egyébként az Ideiglenes Nemzetgyűlés később meghurcolt alelnökének a fia. Az 50. érettségi találkozónkon barátsággal és korai halála miatt nagy szomorúsággal gondoltunk rá. Ha úgy tetszik, életem során itt vállaltam az utolsó közéleti vezető szerepet: a gimnáziumi KISZ szervezet titkárává választottak meglehetősen nagy többséggel. Alapvetően nem voltam könnyen kezelhető gyermek, és ez a bő évtized kudarc és sikerélményeket egyaránt hozott a számomra.

Ha jól gondolom, az ekkor szerzett tapasztalataid meghatározták a szemléletedet a későbbi korokról is.

Hát persze. Addigi életem nyomán két alapvető felismerés fogalmazódott meg bennem: egyrészt, amit *birtokolsz*, bármikor elvehetik tőled, de amit *tudsz*, azt soha. Ezért a tudást mindennél többre értékeltem. Másrészt a legaljasabb emberek teteteinek is vannak okai. Ezek megérthetőek, még ha elfogadni őket, vagy egyetérteni velük nem is lehet. Ezek olyan igazságok, melyek máig kísérek.

Egyszer említetted, hogy egy pilótakarriert adtál fel, mikor a történész pályát választottad. Hogyan is volt ez?

Ez így túlzás. Fiatalkoromban mindig sportoltam, egyesületben kajakoztam, vívtam, boksztoltam, így egymás után. A vitorlázórepüléssel már akkor ezüstkoszorús repülő barátom ismertetett meg. Hatalmas élmény volt. 1958-59-ben Tökölon és Sáriban „*állomásoztunk*”. Koma gépen tanultam, és Lepke, illetve Szellő drótmadárral repültem, ez utóbbi kettő még nyitott gép volt. Egyszer azonban a leszállási manőverem eléggé rázósra sikeredett, túl messzire kerültem a repülőtérről. Nem az ilyenkor ajánlott kényszerleszállást választottam, mert abban a gép is komolyan megsérült volna, hanem, épphogy elkerülve, hogy a reptér betonkerítésébe csapódjak, azon átemelkedve tettem le a madarat. A kevés gépünk egyikét tehát sikerült megmentenem, de az előljáróknak nagyon ki volt akadáva, és eltökélte, hogy letilt a repülésről. Egy évre „*lenyesték a szárnyaimat*”. Ezt a kihagyást nem vállaltam, és új sport után néztem. Ez a hosszútávfutás lett a BEAC-ban, már az ELTE képviselőjében.

Hogyan lettél végül történész?

Szinte véletlenül. Kora gyermekkoromtól zoológus szerettem volna lenni, dolgoztam az állatkertben is, az akkor még létező, több fiatal állatot egy térben tartó állatódobában voltam gondozó. Az általános után jelentkeztem az állatorvosi technikumba is, mire azt rögtön megszüntették. Így kerültem a „Rákóczi”, ahol nagyon gyenge volt a történelem. Olyannyira, hogy osztálytársaimmal komolyan féltünk attól, hogy nem tudunk majd jól leérettségizni. Történelemóráinkat három évig egy áldott jó ember, volt paptanár tartotta. De nagyon nem ment neki. Utóda viszont kiváló úszó volt, tanárnak azonban még rosszabb. Így óráink - ahogyan azt ma mondjuk - interaktívák voltak, a társaság igyekezett fölhozni magát, s ebben rám is hárult némi szerep. Ekkor kezdett komolyabban érdekelni a történelem, s hasonló okok miatt a matematika, és szorult háttérbe a kitűnő tanárok által oktatott kémia és biológia. A dolog végül eléggé jól sikerült, kitűnőre érettségiztem én is. Mikor jelentkeztem az ELTE-re, orosz nyelv és irodalom – történelem szakra, azt gondoltam, ilyen előtanulmányok után könnyű dolgom lesz. Hát persze, hogy nem lett az. Igencsak megszenvedtem az óslávval, nehezen vettem a „*stilgyakot*” is. Általában nem voltam jó tanuló, életemben összesen háromszor volt kitűnő a bizonyítványom: az általános iskola végén, az érettségin és az egyetemi záró államvizsgámon. Ez persze mindig elég is volt a továbblépéshez. Mindez következik abból, hogy, azt hiszem, én tulajdonképpen egy ritka lusta ember vagyok. Ezt leplezendő dolgozok sokat, viszont igyekszem csak azzal foglalkozni, ami érdekel is. Az egyéb munkákat addig háritom, míg az nem igényel több energiát, mint a „*MUSZ*” munka elvégzése. Vajon ki ismeri ezt az újságírói kifejezést? Ezzel gúnyosan a kötelezően közlendő kormány és párt anyagokat jelölték, a muszaj szóra utalva, a Magyar Újságírók Szövetsége rövidítését használva.

A szakmai múltad aligha választható el az egykori Párttörténeti, majd a belőle alakult Politikátörténeti Intézetétől. A legtöbben innen ismernek Téged. Hogyan kerültél kapcsolatba az intézettel?

Az Alkotmány utcai intézet volt az első szakmai munkahelyem, és nagyon sokáig őrizte ezt a pozícióját. Egészen 1999-ig dolgoztam itt. A történet kezdetéhez hozzátartozik, hogy én nagyon korán, harmadéves egyetemista koromban nősültem. Ekkortól a kisebb, alkalmi munkákból – az első munkakönyvemben szereplő bejegyzés „*raktári segédmunkás*” volt a Divatáru nagykerben, majd autó és motor-szerelő is voltam – származó jövedelem már nem volt elegendő. Feleségem dolgozott, de a szülei által vásárolt TV részletébe is be kellett szállnunk. Új kereseti lehetőségek után néztem, ekkor említették, hogy a Párttörténeti Intézet egyetemistákat alkalmaz, akik cédulázással segítenek a kutatóknak. Így hát, orosz nyelvtudásomat kamatoztatva cédulázóként álltam munkába az intézetben, 1964-ben, havi 500 forint díjazásért. Az anyag pedig, amellyel dolgoznom kellett a Kominternhez

kapcsolódott. Így ismerkedtem meg a kutatómunkával és a Kominternnel. Az intézetben, ahogy mondani szokás, végigjártam a „szamárlétrát”, gyakornokból végül 1988-ra tudományos igazgató lettem.

Úgy tartják, hogy a Párttörténeti Intézet munkatársaitól a szokásosnál is szigorúbb ideológiai fegyelmet vártak el. Így volt?

Igen, ez valóban így volt. Érdeemes tudni, hogy a PTI szervezetileg az MSZMP KB egyik osztálya volt. Megesett, hogy publikációink kapcsán ellátogatott hozzánk egy-egy magas rangú elvtárs, némi eligazítás, vagy konzultáció céljából. Ezek keletlen programok voltak, és nagy higgadságot igényeltek főleg a kutató történetészeinktől, akik, állítható, többségükben nem voltak ideológiailag elvakult „pártkatonák”.

Csak hogy egy kutató könnyen kerülhet olyan helyzetbe, hogy az eredményei nem tükrözik a „vonalat” - jelen esetben akár az állampárt uralkodó álláspontját - egy-egy kérdés kapcsán. Ez nem vezetett konfliktusokhoz?

Dehogynem. Meg kell mondjam, ez nagyon komoly, napi rendszerességgel zajló konfliktusokkal járt. Érdekes módon, ezt meg lehetett szokni. Nem egyszer előfordult, hogy az intézet munkatársainak „politikai szempontból vitatható” megállapításokat tartalmazó publikációi nem jelenhettek meg a Párttörténeti Közleményekben, az intézmény saját kiadványában. Akik valamiért nem bírták, vagy nem akarták vállalni ezeket a konfliktusokat, azok elhagyták a PTI-t. De hova mehettek? Többnyire a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében kaptak új állást. Olyan kiváló tudósokról van szó, mint Hajdú Tibor, Jemnitz János, Mucsi Ferenc, Sipos Péter, a levéltáros Gecsényi Lajos, vagy a közelmúltban elhunyt hadtörténész, Borus József.

Hogyan kezelted az ilyen helyzeteket?

Hol nehezen, hol könnyebben. Én nem akartam elmenni, sőt jól éreztem magam, hála első főnökömnek, a földrajz-történelem végzettségű kiváló könyvtáros és dokumentarista Vértes Róbertnek, és persze másoknak, az olyan barátoknak, mint Hajdú Tibor és Borsányi György. De tény, hogy nem sokat publikáltam a Párttörténeti Közleményekben, a Társadalmi Szemlében pedig jó, ha egyetlen alkalommal. Aztán 1972-től beköszöntött egy új korszak: a Nemzetközi Osztályra kerültem. Ettől kezdve nem volt más dolgom, mint kutatni, írni és ehhez persze utazni. Tulajdonképpen már 1969-től kutattam külföldön, előbb az NDK-ban, Berlinben és Potsdamban, majd egy hónapot, 1971-ben Moszkvában – többi között a magyar anyagokat hoztuk haza a Komintern levéltárból. 1974-től rendszeresen járhattam Nyugatra is. Az azóta elmúlt majd negyven évben dolgoztam a témáimmal kapcsolatos szinte összes európai levéltárban és könyvtárban, jártam Amerikában és Kí-

nában is. Visszatekintve, a legtöbb időt Bonnban, Moszkvában és Amszterdamban töltöttem. Emellett több egyetemre is meghívtak tanítani. Voltam Debrecenben, Szegeden, Freudenbergen, Salzburgban, Bécsben, és Grazba is invitáltak, de hosszabb időre nem vállaltam megbízást. Persze katedrára először Aszódon léptem, a Petőfi Sándor gimnáziumban voltam egy évig óraadó, még az 1964/65-ös tanévben, persze az egyetemet hanyagolva, aminek egy UV lett a következménye - Balogh Sándornál abszolváltam. Negyed század múlva már intézeti igazgatóként, a rendszerváltáskor, majd ő nevez ki tudományos igazgatónak. Mindezek mellett részese lehettem három gyermek felnevelésének, akik eddig négy unokával örvendeztetek meg.

Vagyis családod eléggé népes. De térjünk vissza: ha jól értelek, a PTI alkalmazottaira „munkaköri kötelességként” hárult egyfajta közéleti szerep, is. De sosem gondolkodtál azon, hogy komolyabban is ringbe szállj a politika világában?

Hivatalos funkciót gimnáziumi KISZ titkár korom óta többé nem vállaltam, nem volt kedvem hozzá. De évtizedek múlva, a rendszerváltás előestéjén, politikai tanácsadói szerepbe pottyantam, illetve olyan civil szervezetekben vállaltam és vállaltam munkát, amelyek céljai rokonszenvesek számomra. A dolog úgy kezdődött, hogy 1988-ban Nyers Rezső felkeresett és tanácsolta, hogy legyek Pozsgai Imre munkatársa. Ezt köszönettel elhárítottam, de Nyerssel nagyon jó kapcsolatom alakult ki. Végül, amikor az MSZMP elnöke lett, illetve az MSZP alapító elnöke, az ő tanácsadója lettem, mégpedig az egyetlen. E pozíció a pártelnök mellett informális szerepkört jelentett, megtisztelt bizalmával. Csak megjegyzem, ezért nem járt akkoriban fizetség. Nyers soha nem kért tanácsot, általában reggelenként megbeszéljük a napi programot, pontosabban beszélgettünk róla, s meghallgattam véleményét a teendőkről. És elmondtam a saját véleményemet. A különböző társadalmi és belpolitikai kérdésekről kialakult nézetem kifejezésén általában nem léptem túl. Nyers igen jó érzéssel, tisztességgel és szakmai tudással rendelkező politikus volt. Meghatározta őt munkás eredete, betűszedő, majd nyomdász volt, ami pontosságot és körültekintést jelentett munkájában, nemkülönben a dolgozó emberek érdekeinek elsődleges képviselőjét. Valamint az országét. Ezért értette a változó idők szavát. Reálpolitikus volt, ismerte jól a saját és hazája korlátait, nem volt fantazta, vagy éppen kalandor, még kevésbé megszállott. Sokat tanultam tőle, s remélem hasznára lehettem. Tulajdonképpen egyetlen komolyabb ellenvetésem volt együttműködésünk során, akkor, amikor megpróbáltam lebeszélni arról, hogy a Szocialista Internacionálé stockholmi kongresszusán kérje az MSZP felvételét. Az előző évben nagyobb anyagot állítottak össze erről, de ő úgy vélte már a felvétel lehetséges. Nem akarom részletezni – az MSZP-t ekkor még nem vették fel az SZI-be. Pedig ez valóban fontos lett volna számunkra, az MSZP legitimálásában itthon – s ezt látta pontosan Nyers. Aztán Nyers Rezső visszavonulásával ez is megszűnt, természetesen, akárcsak ő, megtartottam tagságomat az MSZP-ben. A párt Tudományos Tagozatában vállaltam, leginkább szintén csak véleményformálásra szorít-

kozó szerepet. A civil szerveződések közül ügyvezetője vagyok a Károlyi Mihály Társaságnak, a filmrendező Kovács András és a történész Jemnitz János társelnökök mellett, tagja a Demény Pál kuratóriumnak, a Magyar Békeszövetség elnökségének, a Történelmi Társulatnak, ügyvezetője vagyok a Magyar Lajos Alapítványnak. Most kicsit sokasodnak a teendők, mert nem kedvez a jelenlegi politika a civil szerveződéseknek. Függetlenül azok irányzatától, amit jelez a Tisza István Baráti Társaság mellőzése is szoborelképzelésüknél.

Szakmai szempontból hogyan élted meg a rendszerváltást követő éveket?

Akkor elsősorban az járt a fejemben, miként biztosíthatnám az intézet fennmaradását, és ami ezzel egyenértékű, a munkatársak megélhetését. Persze a korábbiaktól merőben eltérő keretek és tartalom mellett. A Politikátörténeti Intézetté alakult intézmény párttámogatása fokozatosan megszűnt, de állami költségvetési támogatásban nem részesült. Sikertelenül egy EU pályázatot nyernünk a Phare-Demokrácia programban, ezzel is kihúztuk 1994-ig. Akkor más hasonló, konzervatív, illetve liberális intézményekkel párhuzamosan kaptunk költségvetési támogatást 1998-ig, majd 2002-től 2010-ig. De ez külön történet, az évszámok magukért beszélnek. 1992 után visszatértem a történelemhez. 1996-ban megvédtem akadémiai doktori disszertációm, a nemzetközi békeszervezetek történetét tekintetem át a kezdetektől napjainkig. 1998-ban meghívást kaptam ide, az ELTE Bölcsészettudományi Karának Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékére. Az invitálást 1999-ben fogadtam el, és ezzel lezártam egy korszakot, amely a PTI-hez kötött. Természetesen azóta is fenntartom a kapcsolatot több évtizedes munkahelyemmel, de minél tágabb mozgásteret akartam hagyni az új igazgatónak. Azóta az ELTE-n dolgozom, ahol közvetlenebb rálátásom lett a fiatal történészek új nemzedékére. Tanszékvezetőként, majd a kar Történelemtudományok Doktori Iskolájának a vezetőjeként remélhetően sokuk szakmai fejlődéséhez sikerült hozzájárulnom. Nemzetközi projektek lezárásában is részt vettem: a mintegy negyedszázada indult Komintern projektét, amelyet az amszterdami, a moszkvai és a berlini, valamint szerény személyemmel a budapesti intézet koordinált, és számos kötet, részemről több tanulmány jelzett 2009-ben. S egy számomra izgalmas vita, amelyben Willy Brandt és Herbert Wehner mellett érvelhettem a tekintélyes német történész Hermann Weber oldalán. (Akit a téma érdekel, megtalálhatja honlapomon.)

Hamarosan professor emeritus leszel. De aligha csak ennyi a terved a jövőre nézve. Mit szeretnél még megvalósítani?

Természetesen, ameddig lehet, folytatom a tanítást. Van két kötettervem, az elkövetkező időszakban több energiát szeretnék fordítani ezekre is. Az egyik a Háborúk könyve lenne, ezt már hosszú évek óta készítem. Bízom benne, hogy hamarosan be tudom fejezni. A másik pedig a 12. osztályos történelem tankönyv, amelynek korábbi verzióját, a Történelem IV.-et a legkiválóbb történészek írták, s

tanárok bírálták, szerkesztették. 1991-től 2006-ig a legkedveltebb volt, de ma is tanítanak belőle, kérik tanárok tőlem. Hibája, hogy a ma oktatása számára kicsit túl sok benne az egy órára eső tényanyag. Némileg, sajnos, zanzásítani kell a kötetet – már csak a csökkentett óraszám miatt is. Szeretném, ha a tankönyv mihamarabb rendelkezésre állna, az interneten is. Emellett rendszeresen írok tanulmányokat, ma publikációs tevékenységem legnagyobb részét ez alkotja. Most éppen azzal foglalkozom, hogy az 1939-es év történéseit vegyem górcső alá. Nagy itt a politikai torzítás: tanulmányokat és vitairatot publikálok, illetve publikáltam arról, miként történhetett meg, hogy negyedszázaddal az első világháború kitörését követően, egy annál is borzalmasabb robbanhatott ki. Sajnálatos módon ennek ma politikai aktualitása is van: az ezért felelős szereplőkhöz hasonlóak jelentek meg a parlamentekben, Magyarországon is. „*Historia ist magistra vitae*”, a történelem az élet tanítómestere – ezt a latin mondást, sajnos, nem igazolták a történések. Nekem azonban nincs más lehetőségem, mint hogy besegítsek a „*historiának*”. A döntést ma is a politikusok hozzák, a felelősség is az övék. Meg kellene érteni, hogy a múltat nem csak eltörölni lehetetlen, de vissza se lehet hozni. Ezek a törekvések jobb esetben bohózatba fordulnak, rosszabb esetben tragédiába.

Remélem, újabb írásaid sem váratnak magukra sokáig. Kívánok mindehhez sok erőt és egészséget!

Az interjút készítette: Háda Béla

Háda Béla: *A világháborútól a világválságig.*
Beszélgetés Székely Gábor professzorral hetvenedik születésnapja alkalmából